

Recenzii

putul creștinismului și până la momentul redactării studiului (1952), într-un context politic foarte delicat după crearea statului Israel (1947). Sunt expuse detalii ce lămuresc complicata situație în care s-a aflat Biserica Ortodoxă din Palestina după cucerirea musulmană (638), în timpul cruciadelor sau a diferitelor protectorate occidentale care au dăinuit până la jumătatea secolului XX. Pe de altă parte, „Problema interortodoxă a Muntelui Athos” (p. 380-436) nu este nici ea mai simplă, iar după prezentarea evoluției istorice Părintele Liviu Stan reclamă jurisdicția deplină a Constantinopolului asupra Athosului, deși, teoretic nu ar trebui manifestată decât cel mult o jurisdicție nominală, lăsând să se întrevadă „exclusivismul și șovinismul grecesc” (p. 415). După indicarea câtorva date statistice foarte grăitoare privind numărul de viețuitori, autorul formulează o serie de concluzii ce vizează suprimarea *de facto* a vechii republici monahale prin anexarea Athosului de către Grecia, ceea ce a dăunat dezvoltării firești a acestui centru inter-ortodox care a influențat viața monahală din toate Bisericile Ortodoxe. Din contră, așa cum subliniază Părintele Liviu Stan „Athosul, în întregimea lui, este opera întregii Ortodoxii”, pentru că „nu există piatră în vreun așezământ din Athos, care să nu reprezinte, deopotrivă, și munca altor credincioși ortodocși alături de aceea a grecilor” (p. 435). În finalul materialului autorul ne pune la dispoziție și o scurtă bibliografie tematică (p. 436-438).

Parcurgând volumul, temerea că aceste materiale „ar părea că nu ar avea nimic în comun” se destramă, lăsând loc unui mod de expunere unitar, prin care Părintele Profesor Liviu Stan ne inițiază peste decenii în aceste teme cu claritate și tact, invitându-ne la cunoașterea unei epoci în care, în ciuda cenzurii, mesajul Bisericii a reușit să se facă auzit.

Asist. Dr. Dragoș Boicu

Ștefan L. Toma/Raimar Kremer, *Cruce Christiana*, Ed. Andreiana, Sibiu, 2016, 174 pp., ISBN: 978-606-8602-79-0.

În urma unei frumoase colaborării dintre Diac. Dr. Ștefan L. Toma și Editura Andreiana, s-a publicat periodic – vreme de un an (august 2012-august 2013) – o serie de materiale într-o rubrică specială – *Cruce Christiana* – a *Telegrafului Român*, conținutul acestora fiind parte constitutivă într-un proiect de cercetare intercreștină și interdisciplinară coordonat de către Dr. Raimar Kremer, cu inițiativa și sprijinul Centrului de Pastorație și Consiliere al Episcopiei Evanghelice de Hessen și Nassau din Germania.

Aceste materiale au fost adunate într-un volum ce poartă numele rubricii publicațiilor: *Cruce Christiana*. Cartea abordează tematica aleasă – *Crucea creștină* – dintr-o perspectivă foarte amplă, pluri- și interdisciplinară – teologie, psihologie, antropologie, sociologie, filosofie, istoria religiilor etc. –, dând șansa unei înțelegeri complexe asupra unei realități care, din păcate, a ajuns a fi catalogată ca fiind anacronică și având implicații exclusiv ritualice. Implicațiile pe care le prezintă cartea oferă o perspectivă ecumenică asupra simbolismului Crucii, simbol care, dincolo de diferențele doctrinare, este receptat ca legătură a cerului cu pământul.

Scriind într-un limbaj accesibil tuturor și pornind de la o premisă de netăgăduit în spațiul creștin, și anume: *Crucea stă în centrul credinței*, autorii intrigă curiozitatea printr-o întrebare firească și pe deplin justificată într-o societate secată de esența ei simbolică.

„Ce orientare poate impregna acest simbol unei societăți aflate în profund proces de secularizare? Are simbolul Crucii vreun viitor într-o societate secularizată” (p. 5)?

Dat fiind contextul actual, în care viziunea asupra *Carpe Diem* este una lipsită de sensul ei eshatologic și, implicit, de conținutul ei real, autoriiscot în prim plan două realități spre care ne trimite simbolul Crucii: realitatea triumfului și realitatea suferinței, „al unei devoțiuni iubitoare duse până la sfârșit, cu prețul vieții. Deci, calea asumării unei misiunii proprii pentru ceilalți” (p. 6). În acest sens – al celor două realități integrate perfect în simbol –, omul este, în permanență, însoțit de Cruce în viața de zi cu zi, în plan concret, care, de multe ori, ajunge la experiențe de limită ale existenței. Astfel, un simbol care aduce aminte de moarte devine un sprijin pentru mulți oameni.

Acesta este plusul pe care îl oferă cartea, ținând cont de faptul că aducerea aminte de moarte se vrea a fi un aspect golit de sens într-o societate pur consumeristă. Uitarea și iminența morții fizice, îmbrăcate în mantia umanismului, aduc cu sine golirea de sens spiritual! De aceea, cartea prezintă diferite forme de reprezentare ale Crucii în diferite contexte specifice, lăsând pe cititor să înțeleagă și să conștientizeze faptul că *Crucea creștină* – ca „ușă a Împărăției cerurilor” (p. 157) – poate da sens lumii actuale, care se află într-o zonă sensibilă a percepției spiritualității creștine, zonă pe care autorul o numește generic *flanc deschis*.

Închiderea acestui *flanc deschis* se poate face prin cunoașterea adevăratei identități creștine, cu întregul ei bagaj simbolic – Crucea fiind *simbol universal al identității creștine* (p. 10). Acesta este un imperativ și un mod de a păstra unitatea diferitelor tradiții creștine într-o lume în care se vrea a fi fără identitate religioasă.

Astfel, „fie că vorbim despre crucile de drum sau de închinare; de crucile de accident; de crucile de pe înălțimi; de înțelegerea Crucii în spațiul religiozității populare; de crucea funerară sau de înmormântare; de cruce ca semn convențional al societății umane, în diferite contexte, va deveni evident, oricui va avea disponibilitatea de a lectura conținutul acestor pagini, că simbolul Crucii însoțește viața omului pas cu pas, în contextele concrete al viețuirii lui în timp și spațiu” (pp. 10-11).

Cartea este împărțită în zece segmente, primul constituind *Cuvântul înainte* al autorilor (pp. 5-11), în care se prezintă motivele scrierii, printre care se numără și acela al înțelegerii adevăratei umanizări – echivalentul în limbaj sociologic al *vieții de sfințenie* (p. 10) –, iar ultimul oferind o *bibliografie selectivă* (pp. 169-171), încadrând șaisprezece lucrări scrise fie în limba română, fie în limba germană.

Pornind din planul mundanului, fiecare capitol descoperă realitatea Crucii ca realitate de zi cu zi a omului.

Astfel, primul capitol pregătește pe cititor, oferind o bază pentru capitolele următoare, printr-o scurtă, dar consistentă argumentare a ideii: *Crucea în viața de zi cu zi* (pp. 13-34). „Crucea reprezintă o pecete binecuvântată peste întreaga existență umană. (...) Până și în îmbrățișarea unui om, care-și deschide brațele pentru a-și cuprinde semenul cu căldură, se întâlnesc tot două cruci, vii, căci, și fizic, omul poartă, în propria-i structură somatică, semnul Crucii” (p. 16). În acest sens, „simbolul religios al Crucii reprezintă cheia dezvăluirii modului de a fi” (p. 18). Autorul face un apel – atât de important încât este mai degrabă un imperativ – spre a da curs *unei întoarceri creatoare spre trecutul viețuirii*

Recenzii

identității noastre creștine (p. 23), înțelegând prin aceasta un prim pas în consolidarea unor puncte de convergență trainice în perspectivă ecumenică.

Istoria receptării Crucii ca simbol atinge punctul culminant în creștinsim, când – privit ca *Semn al Fiului Omului* – devine „vector exterior anumitor convingeri interioare, sau, cu alte cuvinte, stindardul unei identități” (p. 25) Ea este *un mijloc de mărturisire*. După ce apelează la o analiză psihologică a funcțiilor Crucii, autorul face o incursiune succintă prin Biblie, evidențiind principalele prefigurări ale Crucii în Vechiul Testament – „pomul vieții” sădit în Rai, șarpele înălțat pe un stâlp în pustie, toiagul lui Moise cu care a despărțit Marea Roșie – și împlinirea acestor prefigurări în Noul Testament, unde Crucea se arată *altar de jertfă, biruință asupra păcatului și morții și cale spre slava Învierii*, toate acestea din pricina Celui ce S-a răstignit pe ea, Fiul lui Dumnezeu Întrupat (Sf. Ioan Hrisostom) (p. 30). În acest sens, în creștinism, „Crucea și-a dobândit cel mai înalt și profund simbolism, (...) un simbolism cu valențe existențiale, (...) – care – determină la fapte concrete, la fapte de jertfă, la iubire, la asumare a aproapelui, în orice circumstanțe s-ar afla (...) de dragul lui Hristos...” (p. 31).

Crucile de drum sau de închinare (pp. 35-50) vin să întărească motivul scrierii, atrăgând atenția asupra faptului că „dacă vrei să le privești și să te închini, aceasta presupune o schimbare de atitudine” (p. 39)! *Crucile de accident* (pp. 51-64) amintesc de „acele locuri de pomenire sau de amintire a unei persoane decedate în circumstanțe tragice” (p. 55) – adevărate locuri de comuniune a celor vii cu cei decedați, precum și locuri de *memento mori* pentru cei care trec pe-acolo –, punând înainte cuvintele marelui istoric N. Iorga: „Gândul morții să-ți slujească în orice clipă pentru a înțelege prețul vieții” (p. 62). *Crucile de pe înălțimi* (pp. 65-76) descoperă persistența credinței în ideea că „înălțimile (fizice) erau percepute de oameni ca locuri de meditație, de rugăciune sau de întâlnire cu Dumnezeu” (p. 67), autorul aducând în discuție trei exemple remarcabile ale acestui tip de cruci: *Crucifixul de pe Tâmpa*, Brașov, *Crucea de pe Caraimanși* *Crucea de pe Dealul Gușteriței*, Sibiu.

De o importanță aparte este capitolul dedicat *Crucii în spațiul religiosității populare* (pp. 77- 110), deoarece „viața spirituală și-a găsit dezvoltarea printr-o simbioză între valorile creștine și tradiția populară” (p. 79). Crucea prezintă în locuri de însemnătate vitală și în momente aparte – cărora li s-au atribuit diverse obiceiuri (pp. 81-85) –, un adevărat *axis mundi* în spiritualitatea comunitară, întărește ideea că împletirea creației folclorice cu credința creștină revelează năzuința omului spre înălțare, spre înnobilarea vieții. Luciditatea românului în fața morții, materializată în cimitirul de la Săpânța – „o adevărată istorie scrisă a locuitorilor din sat” –, este fundamentată pe faptul că în Cruce se întâlnește timpul cu eternitatea (p. 88). De asemenea, autorul amintește și de prezența crucilor în mașini ca manifestare a stării de religiositate (pp. 92-97), precum și de cazul „crucilor de jurământ”, încă existente în județele Gorj și Vâlcea, cruci care reprezintă *stabilirea unei relații de pomenire prin „jurământ” cu strămoșii (părinți decedați), ca o obligație a rudelor rămase în viață de a-i păstra în memorie prin pomenire* (pp. 98-107).

Crucea funerară sau de înmormântare (pp. 111-124) reflectă o comuniune aparte între familia defunctului și restul comunității prin desfășurarea ritualului funebru, cel care poartă crucea în drum spre groapă fiind într-o legătură specială cu cel decedat. O funcție

importantă a Crucii este cea de mediere, ritualul funerar fiind bazat pe credința unei medieri între planul ceresc și cel pământesc (pp. 119-120), Crucea funerară fiind *semn al unui somn spre Înviere*. Această perspectivă diferă în contextul celor două spații sociale: cel rural și cel urban, în cel din urmă fiind vorba mai degrabă de *un contraritual funerar* (p. 122). „Este ca și când cimitirul urban nu mai este imaginea grijii pentru sufletul celui decedat, ci *imagine și ierarhizare pentru cei vii*” (p. 123).

Crucea în semne convenționale ale societății umane (pp. 125-141) este un fapt concret al receptării simbolului Crucii la nivelul mentalității generale a oamenilor, concretizat în diverse organizații: Organizația Internațională Crucea Roșie (pp. 128-135), Asociația Crucea Albastră (pp. 135-136), Asociația Crucea Albă (p. 136), Fundația Crucea Alb-Galbenă (p. 137), menționând și cazul farmaciilor – Crucea Verde (p. 137) –, al unor steaguri naționale și a Crucii „Sfântului Andrei” (p. 138) – vizibilă la trecerile de cale ferată. De asemenea, este adusă în discuție și *Crucea – semn distinctiv al ordinelor religioase militare (cavaleriești) apusene* (pp. 141-153), făcându-se apel la perioada cruciadelor – misiuni privite ca *pelerinaje spre iertarea păcatelor* (p. 151) – și a ordinelor cavaleriești: Ordinul Ioaniților (pp. 144-146), Ordinul Cavalerilor Templieri (pp. 146-147), Ordinul Cavalerilor Teutoni (pp. 147-149), Ordinul Sfântului Mormânt (pp. 149-151).

Trecerea din planul mundanului în planul divin se face prin receptarea *Crucii ca poartă a eternității în timp* (pp. 155-168). Crucea nu este doar un semn material, obiect de cult sau stindard al identității creștine, ci este și un mod de viață, iar descoperirea ei ca atare înseamnă asceză, urmare a lui Hristos pe *Via Crucis*, și iubire, compasiune pentru celălalt. „Crucea este (...) întâlnirea culminantă a iubirii lui Dumnezeu față de om cu iubirea omului (prin Hristos) față de Dumnezeu” (p. 162).

Nu în ultimul rând, trebuie amintit și faptul că fiecare capitol este însoțit de un suport vizual, concludent pentru o mai bună înțelegere a exemplelor oferite în carte.

Prin consistența mesajului, dar și prin lejeritatea prezentării acestuia, cartea oferă o perspectivă clară asupra simbolismului crucii, Taina Crucii făcând parte din patrimoniul comun sau ecumenic al creștinătății. „*Simbol ecumenic al identității creștine, prin excelență, semnul crucii transcende jurisdicției bisericești sau viziuni unilaterale ale identității creștine, reușind să constituie, dincolo de timp sau loc, stindard al mărturisirii unei identități ce i-a legat și îi va lega întotdeauna pe creștini de Hristos*” (p. 157).

Nicolae-Toma Posa

Gina Luminița Scarlat, *Comentariul patristic în literatura răsăriteană greacă, secolele IV-XV. Hermeneutica Sfintei Liturghii*, Editura Arhiepiscopiei Dunării de Jos, Galați, 2016, 696 p.

Cartea semnată de Gina Luminița Scarlat este o dezvoltare a ultimului capitol din teza de doctoral susținută la Facultatea de Teologie „Andrei Șaguna” din Sibiu, sub înțurarea arhid. Prof. Univ. Dr. HC Constantin Voicu, în anul 2007. Diferit tratat față de versiunea din teza de doctorat, capitolul a fost aprofundat din perspectiva metodei comparate, accentul căzând asupra analizei semnificațiilor variate ale formulelor și gesturilor din Sfânta și